

Joaquim Nadal

**ELS INDUSTRIALS I ELS COMERCIANTS A LA
GIRONA CONTEMPORÀNIA, 1814-1936.
UNA APROXIMACIÓ**

Introducció

Periòdicament, l'Arxiu Municipal de Girona ens dona l'oportunitat de revisar temes de la història de la nostra ciutat i així ens planteja el repte de fer avançar la historiografia per camins nous, a la recerca de noves interpretacions i la revisió i contrast de les velles. Aquest exercici converteix la Història de Girona en objecte d'una revisió permanent, en un inacabable treball obert (un *work in progress*). Agraieixo, doncs, l'oportunitat que se'ns brinda i agraieixo la contrastada fidelitat del públic que ens acompanya, un dels millors símptomes de la nostra temperatura cultural col·lectiva.

He de dir només de començar que la ciutat de què ens ocupem es podria caracteritzar, en una semblança generalitzadora, com una ciutat de capellans, de funcionaris, de militars, d'algun noble escadusser, d'hisendats, de fabricants, de comerciants, de botiguers, d'artesans, i d'obrers. Però dit això i malgrat la gran abundància d'estudis històrics sobre la Història de Girona (es tracta d'una ciutat que ha viscut permanentment sota el pes de la història, en una història densa, tensa i sovint dramàtica), estem encara a les beceroles dels estudis sobre els entramats socials, la sociabilitat, els ressorts del poder, les elits dirigents i els moviments socials (amb l'excepció dels treballs pioners que Rosa Congost ha dedicat als hisendats, que Mònica Bosch ha dedicat a algunes famílies d'hisendats i que Josep Clara ha dedicat a les elits polítiques i industrials). Caldria afegir-hi la profusió d'informació que conté la tesi de Montserrat Moli Frigola, específica-

ment el segon volum dedicat a les biografies de compradors de béns nacionals de tota la província, entre els que destaquen un bon nombre de comerciants, negociants, de Girona.

Aquest és un tema que per la seva complexitat i per un marc cronològic molt extens requereix d'alguna consideració prèvia. Sobretot perquè en l'entramat social de la ciutat de Girona el col·lectiu dels fabricants apareix ben diferenciat i identificat, mentre que el col·lectiu dels comerciants integra el gruix principal de la vida econòmica d'una ciutat d'industrialització escassa i focalitzada en els serveis. Cal dir també que en el col·lectiu dels comerciants hi apareixen, sovint sense cap mena de distinció, grans negociants que per la mateixa dimensió del seu negoci acaben integrant-se en el col·lectiu dels fabricants, mentre que continua havent-hi una munió de petits comerços que assenyalen el tragí quotidià en una ciutat molt concentrada de forma compacta en el clos tancat de la ciutat emmurallada.

Precisament la dimensió de la ciutat, la seva extensió superficial i el seu pes demogràfic denoten la necessitat de buscar un topall cronològic per davant i per darrere del concepte de la contemporaneïtat per tal d'establir un marc interpretatiu que no ens desbordi. Fixar per davant l'arrencada no és difícil; es tracta d'anar a buscar els diferents camins de la recuperació després de la patacada immensa, física i moral, de la Guerra del Francès i l'impacte físic, econòmic i demogràfic d'aquella contesa. Buscar l'artifici d'un final a la contemporaneïtat que justament ve determinada per la continuïtat ininterrompuda

fins als temps presents és més difícil. Amb tot, a risc de forçar una mica les coses, posem el final de la nostra anàlisi a l'any 1936; em sembla que la Guerra Civil d'una banda, i el franquisme i la democràcia després, determinen una altra època, que té connotacions específiques en el camp demogràfic i econòmic. Així, els tocs de modernitat expressats en la tipografia, la cartellística, la publicitat i el disseny de les noves botigues i comerços i, sobretot, l'arrencada des de 1932 de la Fira Comercial de Girona, que la guerra interrompia, marquen la fi d'un temps marcat per un cert optimisme que conclou amb una nova debacle. Emmarquem, doncs, la nostra aproximació entre dues debacles, dos cataclismes històrics: la Guerra del Francès i la Guerra Civil.

Algunes fites de la Girona contemporània

Voldria ara situar el meu tema en un context més general i assenyalar alguns moments clau de la història de Girona al segle XIX i al primer terç del segle XX que condicionen sens dubte el marc en què es desenvolupa l'activitat econòmica de la ciutat.

La primera de totes és sens dubte la decisió que va prendre l'any 1833 el govern espanyol d'adoptar la divisió provincial, que intentava concretar per al conjunt de l'Estat una nova estructura administrativa. Girona com a capital administrativa és un element determinant d'una nova funcionalitat capital de la ciutat. És veritat que en el passat la condició de capital episcopal, comtal, de veueria o de corregiment ja havia marcat amb un accent

especial la ciutat, però la condició de capital provincial esdevé una imatge de marca essencial per a l'època contemporània. Així ho van assenyalar ja fa un temps Joaquim M. Puigvert i Mònica Bosch a l'exposició que van comissariar al Museu d'Història de la Ciutat i que va esdevenir un volum sobre la *Girona contemporània* de les edicions de l'Ajuntament de Girona.

Durant molts decennis el fet que Girona fos una ciutat amb bisbe, governador civil, governador militar, i president de la Diputació, apart d'alcalde i regidors, com a poders territorials més enllà de la ciutat estricta ha marcat amb petjada profunda una especialització que a vegades ha estat una hipoteca per al desenvolupament d'altres capitalitats, tot i que sovint i en cada context es podria considerar també com un valor afegit.

La segona nota de context fa referència a la primera mutació física de la ciutat medieval arran de la desamortització dels convents l'any 1835 i les desamortitzacions successives. La geografia de la ciutat canvia i els vells espais tancats són objecte d'obertures successives. Veiem desaparèixer els convents de Sant Agustí, Santa Clara i Sant Francesc. El convent dels Mínims (Sant Francesc de Paula) canvia de funció, i veiem aparèixer nous espais urbans, sobretot la plaça de Sant Agustí, el carrer Santa Clara, el carrer Nou (amb l'obertura per donar-li sortida del portal d'Alvarez a la muralla del Mercadal l'any 1846 i la inauguració del Pont de Pedra el 29 de juny de 1856 per connectar el carrer, aleshores del Progrés, amb la riba dreta de l'Onyar) i finalment la plaça del Gra o de Sant Francesc. Aquest esventrament gòtic propicia la imatge

d'un claustre a la botiga, o una botiga amb una part d'un claustre, o la convivència amb un menjador domèstic d'uns arcs gòtics d'una finestra conventual.

Aparellada amb aquesta mutació física desencadenada per la desamortització trobem a Girona la fusió entre una infraestructura clau del passat medieval, la sèquia Monar (el Monar Reial), els molins de la ciutat al barri del Mercadal i l'aparició de nous terrenys desamortitzats per cristal·litzar en un nou barri industrial aglutinat per la força hidràulica de la Sèquia. El pas de convents a fàbriques marca l'emergència d'una nova classe de fabricants que jugaran un paper central en la vida social i també en la vida política de la ciutat.

No cal dir quin havia de ser l'impacte de l'arribada del ferrocarril, que uniria Girona amb Barcelona (26 de gener de 1862), la culminació de la connexió fins a la frontera francesa (1878), o l'entrada en servei dels trens petits de Girona a Sant Feliu (1892) i de Girona a Olot (1911). Per la seva estreta connexió amb el teixit industrial del barri del Mercadal, la primera instal·lació d'enllumenat elèctric públic l'any 1886 esdevé una fita que enllaça els èxits de la indústria amb la millora del servei a la ciutat.

Ja a les acaballes del segle es gesta al crit barceloní de «Abajo las murallas» la precipitació de la segona gran mutació física de la ciutat (1868-1931/36) amb el successiu enderroc de muralles i baluards i la conseqüència de l'aparició de nous espais urbans al centre de la ciutat amb efectes directes sobre la geografia urbana i sobre la configuració del comerç. Així, l'enderroc de la muralla

dels Arcs d'Esparters facilita la culminació de la Rambla, abans plaça de les Cols, l'enderroc de la muralla del Pes de la Palla i el portal de l'Àngel (1901) dona lloc a la primera insinuació de la Rambla Verdager i finalment l'enderroc de la muralla del Riu a la riba esquerra de l'Onyar i la porta d'en Vila (1902) dona lloc a la configuració de la rambla de Pi i Margall. Les imatges i la cronologia que ha fet de tot aquest procés David Iglésias mostren la mutació de la topografia urbana i les noves oportunitats que s'obriren per al comerç i per al conjunt de l'activitat mercantil de Girona.

El context demogràfic

Sempre m'ha semblat rellevant recordar les oscil·lacions demogràfiques de la ciutat, que marquen amb profunditat el manteniment d'uns nivells crítics fins molt avançat el segle XIX. De fet, la recurrència de la demografia de l'Antic Règim ens situa al voltant dels vuit mil habitants en la Girona pletòrica de la Baixa Edfat Mitjana, abans de les crisis del segle XV, moment en què cau al voltant dels quatre mil fins a recuperar les xifres dels moments àlgids medievals en el cens de Floridablanca de 1787 i torna a caure, ara ja més conjunturalment, en la xifra fatídica dels quatre mil en acabar-se el conflicte de la guerra napoleònica.

Cap a mitjans del segle XIX Girona arriba, el 1857, a 14.615 habitants, que seran 15.787 l'any 1900, se situaran en 21.845 l'any 1930 i en uns inflats 29.632 l'any 1940. Les dades que ens aporten Ramon Alberch i Narcís

Castells ens estalvien d'entrar en més detalls sobre aquesta qüestió.

Però la relació entre la demografia i les mutacions físiques de la ciutat ens permeten retenir com a idea gràfica que, pràcticament durant tot el segle XIX, la ciutat amb prou feines havia saltat el recinte de la muralla i que no seria fins al primer terç del segle XX, i sota l'impuls clar dels enderroc de muralla i baluards, que es posarien en moviment les previsions dels plans d'Eixample, elaborats justament per definir la ciutat posterior a les muralles i que mostrarien serioses limitacions pel que fa a l'encert i el disseny dels creixements que s'acabarien produïnt.

La ciutat actual dels cent mil habitants, el 2019, desborda en molt el marc, el recinte, de la Girona de la qual ens estem ocupant en aquesta conferència. De fet, un cop trencat el cercle de les muralles i oberts els antics closos conventuals, Girona amb prou feines comença a insinuar des de la plaça del Marquès de Camps alguns dels eixos de creixement per la carretera de Barcelona i per la carretera de Santa Eugènia.

Fabricants i comerciants

La singularitat de la indústria esdevé la diversitat del comerç quan entrem en l'anàlisi de les activitats més estrictament mercantils de la ciutat. M'ha semblat interessant fer un esment complet de la referència de la *Guia de Gerona* de Sebastian Pereanton Ruiz de l'any 1862, que en l'apartat sobre «Estadística industrial y comercial» especifica que «Esta población se halla abastecida abun-

dantemente de todo lo necesario, ya sea de toda clase de fábricas y de artifices, ya sea de lujosas tiendas y demás. Pues tiene: agencias generales y particulares, alpargateros, armeros, barberos, basteros, bordadores, botelleros, caldereros, carreteros, casulleros, cereros, cerrajeros, colchoneros, cuchilleros, curtidores, chocolateros, dentistas, diamantistas, doradores, drogueros, ebanistas, encuadernadores, erbolarios, escultores, esparteros, floristas, gorristas, grabadores, guarnicioneros, herreros, hojalateros, latoneros, lavanderas, quita manchas, maquinistas, marmolistas, matronas, modistas, pasamaneros, peinadoras, peluqueros, pintores, planchadoras, plateros, plumistas, olleros, relojeros, semoleros, sombrereros, torneros y zapateros. En lujosas tiendas, las hay muy bien surtidas de todas clases : de comestibles, de cristalerías, de loza, de papel pintado para tapizar habitaciones, de perfumerías, de quincalla, de ropas, de sastrerías de vidrierías y de todo cuanto pudiera desearse en una población mayor que ella. Su comercio está concentrado en la plaza del Aceite, en la de las Coles, en la de la Constitución, en la del Mercadal, en la de San Francisco (o del Grano), y en la de S. Pedro; y en las calles de Abeuradors, Barca, Caldereros, Ciudadanos, Cort-Real, Font Majó (sic), Isabel 2^a, Mercaderes, Peso de la Paja, Platería, Pórticos de Esparteros, S. Francisco, subida del puente de Isabel 2^a, Ballesterías y Zapatería Vieja, etc».

Malgrat que aquest text sembla tret d'un diccionari d'oficis, tenim la impressió que com a primera pinzellada ens acosta força a la realitat de què hem de parlar. Potser podem fins i tot posar de costat, per via de contrast o de

similitud, el text esmentat de la *Guia* de 1862 amb algun text significatiu de Josep Pla a *Girona, un llibre de records*, que ens descriu la Girona de principis de segle. Primer, tot seguint el seu itinerari des de l'estació fins a la riba dreta de l'Onyar, el nucli dur de la ciutat, una passada pel carrer Nou, amb referències al comerç i a la indústria: «El carrer Nou era una processó de carros embalumats i de tota mena de carruatges que es torcien als bassals i un rec de gent que sobreeixia de les voravies i passava desordenadament davant de les botigues. Entre els vianants es veien els badocs de sempre: la família que mira amb la boca enlaire el rètol d'un metge o d'un notari, el capellà melangiós i absort que no sap mai què fer, el dubitatiu de darrera hora que es grata el clatell davant d'una cantonada. Una allau de pagesos carregats amb cistells, coves i cabassos donava a la pobra gent d'esperit dubitatiu unes empentes seques, sobtades, terribles... [...] Ens aturàvem un moment davant de l'aparador de la confiteria Negre per contemplar el darrer prodigi de l'art de la dolçor. En aquella època hom menjava el Sarah Bernhardt, o el sarabernat que dèiem nosaltres. Després caminàvem els vint passos de tristesa que la façana marxista de la fàbrica Grober posa al carrer Nou». Després s'extén en consideracions sobre les eglésies que han fet els capellans, les cases que alçaren els senyors, i els porxos que «són cosa del poble». Ressegueix els carrers i els diferents mercats i finalment entra de ple en el comerç, que és la cita que ens recorda Pereanton: «Una bona part del petit comerç de Girona viu a sota les voltes i els dies de mercat el gènere sobreix de les menudes botigues, surt de l'aparador

i la mercaderia variada passa per ull i s'escampa pels porxos. És inenarrable de color, de vida, de grotesc i de caràcter. Hom hi veu les penjarelles de mantes i de flassades virolades, la roba feta d'home i de dona —els calçotets que semblen per anar a la guerra i les femenines camises versallesques, violàcies i morades amb puntes de color de tabac— les joies falses i les dentadures postisses, les faixes vermelles i els mocadors blaus, els braguers complicats i els cavalls de cartó, les perruques insidioses i els pentinats de caprici, les cotilles antigues i el cautxú modern, la maquinària antiga i la llavor de carbassa, els objectes del culte i el planter de tomàquet, les corbates llampants, les gorres com un núvol, les herbes remeieres, els despertadors musicals, l'oli de serp, els caramels de menta, la màquina d'esquilar, la falç, la fanga i la dalla... Les classes mercantils, enmig d'aquest brogit, perceben sensacions agradables». Recapitem un moment: els capellans, els senyors, el petit comerç sota els arcs i ara les classes mercantils. Què vol dir, Pla, quan diu classes mercantils?: «L'apotecari es posa la bata blanca. Els sastres grassonets, amb la vara a la mà i el metre penjat al coll, no es poden girar de feina. Els granaires passen ràpids durant tot el dia amb els papers a la mà. El rellotger es posa l'ull de vidre. Els matalassers, lampistes, ferreters i gorrists treuen la millor cara i fan inclinacions de cap a l'aire. Les cases de menjar van a tot gas. Els barbers dibuixen ondulacions peremptòries. Els mercers fan compliments agraciats. Els escrivents van amb la ploma a l'orella. Els fideuers venen quilòmetres de pasta. Els adroguers saluden enriolats la seva clientela forana... Tota la Girona me-

dieval, menuda i retallada, una mica reumàtica, atapeïda en microscòpiques botigues, en pisets reduïts, en menjadors i despatxos minúsculs, que treu el cap per finestres i lluernes irrisòries, tota la vena hebraica de Girona, pàl·lida, amb una punta de malenconia, passablement àvida, llença els dissabtes un esclat de vida un esqueix gràcil».

Hem passat de la *Guia* a la literatura i plegades ens plantegen ja un munt de qüestions. Apart dels senyors i dels capellans, quins altres estaments o classes socials s'integraven en les elits dirigits de la ciutat? Fins a quin punt fabricants i comerciants s'integraven en la vida social de la ciutat? Com era la sociabilitat de les classes benestants i com era la sociabilitat de les classes populars?. Quin paper de frontissa entre unes i altres juga el «petit comerç» o les «classes mercantils» de Pla? Hi havia un punt de trobada i de confluència social? Sabem els límits, gairebé sempre econòmics, durant el segle XIX, per accedir a les magistratures de la governació de la ciutat (malgrat alguns parèntesis, diguem-ne més democràtics).

Som, com he dit més amunt, a les beceroles de tot i algun dia hauríem de poder dibuixar la «vida» de la ciutat i posar nom i cognoms, cara i ulls, a algunes de les famílies notables de fabricants i a una part del teixit mercantil de Girona.

Si passem de les generalitats a les concrecions i acudim a les estadístiques de la contibució industrial que, per a l'any 1863, publica Pedro Martínez Quintanilla, ens adonarem que en la relació dels primers vint-i-cinc con-

tribuents de la província de Girona n'hi ha tretze, més de la meitat, de domiciliats a Girona, i que la proporció pujaria a disset si hi afegim els tres fabricants de Salt i el de Santa Eugènia, que beuen directament de l'energia de la Sèquia Monar.

La Gerundense, fàbrica de paper continu, és el primer contribuent; la fàbrica de Bosch y hermanos, de filats i teixits de cotó, és el tercer; la Aurora, també de paper continu, és el quart; la fàbrica de filats de Planas y Duran és el setè i la foneria de Planas, Junoy i Barnés, el vuitè; del lloc catorzè al dinovè apareixen, successivament, els comerciants Boixa i Boadella, Boy y Hermanos, Lorenzo Giralt, Garanger y Surós, José Torras i Ordeig i Roure, en el lloc vint-i-dosè hi apareix la fàbrica de gas de la família Barrau i en el lloc vint-i-cinquè hi apareix el mateix Ajuntament de Girona, pel seu molí fariner.

El punt de partida de la distinció entre hisendats, fabricants i comerciants ens ajuda a establir-lo Joan Puigbert en la seva síntesi sobre *la Girona de la Restauració* (1995) quan, en el capítol «Ciutat de botiguers» afirma que «Girona no podia ser definida com a ciutat industrial. No tenia, per tant, ni una burgesia empresarial poderosa, ni un sector obrer prou decisiu». Més endavant precisa en la seva anàlisi que, ateses les característiques de Girona i el seu entorn, «[...] les variacions de la renda agrària repercutien molt directament en el comerç gironí», en una afirmació que ens recorda alguns dels punts de vista de la conferència de la professora Rosa Congost. Amb tot, Puigbert, que es focalitza en els anys 1874 a 1923, ens acosta a una realitat en què els hisendats han començat a

perdre pes i a retrocedir en la seva presència física a la ciutat. En realitat, quan vincula renda agrària i comerç, ho fa sobretot per subratllar el caràcter eminentment terciari de la ciutat: «[...] un gruix important, doncs, de la població gironina vivia del comerç i dels oficis» i afegeix que «[...] com a capital el seu mercat atreia un nombre important de compradors i venedors» i que «[...] les Fires tenien un component comercial gens menyspreable».

Per la seva banda, Mònica Bosch (2016) completa la visió de Puigbert i, mentre aprofundeix en el moment clau del trasllat de les elits propietàries a Girona, que va ser el tema de la seva conferència concretada en la família Carles, recorda que «[...] a la Girona del segle XIX, el pes específic dels comerciants i negociants fou remarcable. Així, els comerciants participen molt activament en la compra de terres a particulars i en la de béns desamortitzats; alguns, fins i tot, acabaren esdevenint hisendats».

Hauríem d'afegir que alguns, per altra banda, des dels seus orígens comercials i botiguers, esdevindrien actius fabricants. Si tornem a l'estadística de Pedro Martínez Quintanilla de 1863 els fabricants passen a davant dels comerciants en la seva contribució fiscal.

Fixem-nos, doncs, en primer terme en els fabricants.

Els fabricants

Podem fer un intent incipient, un esbós, de descripció dels components de la classe industrial de la ciutat. Hi ha un cordó umbilical que ja hem esmentat: la sèquia Monar.

La industrialització s'hi agafa sense solució de continuïtat en un recorregut des de Salt, passant per Santa Eugènia, fins a Girona. I en un pont continu amb l'època medieval pel que fa l'aprofitament de l'aigua del Ter desviada a l'Onyar amb voluntat de regar el pla de Salt, Santa Eugènia i Girona, i de moure els molins fariners, drapers i paperers de la ciutat.

1.- La fàbrica de Santa Eugènia

Josep Clara ens ha recordat que la que ara coneixem com a fàbrica Marfà, convertida en centre cívic, fou «[...] anterior a les de Salt i de Girona. Sabem que existia el 1819, puix que en una referència d'aquest any esmenta “la fàbrica dicha de Santa Eugenia que antes era farga y oy dia sirve para hilados de algodón”» (Clara, 1981). Precisa que, a Girona, la de Joan Planas va ser inaugurada el 1823 i la de Pau Bosch el 1844. I ens porta les dades bàsiques de l'arrencada d'aquesta fàbrica amb la presència d'Alexandre Lefebvre, la constitució el 1850 de la societat Lefebvre i Morell, la transformació en Calaret, Cañadó hermanos i Cia. el 1854, amb Alexandre Calaret, procedent de Caudiès, als Pirineus Orientals, el traspàs a Jaume Tauler i Cia. el 1872 i l'entrada el 1898 de la societat Hijos de Cayetano Marfà, de Mataró, fins al tancament i l'adquisició per part de l'Ajuntament de Girona.

2.- Des de 1823 tenim localitzada al Mercadal de Girona la fàbrica de Joan Planas Fàbrega, que el 1834 tenia vuitanta treballadors i el 1840, cent seixanta-cinc. Antoni Planas Monteys i Raimunda Fàbrega eren els pares de Joan Planas Fàbrega, que es va casar amb Maria Castañer

Torroella, d'Olot. Joan Planas va ser regidor de l'Ajuntament de Girona, quan era alcalde Narcís de Carles, i fou també membre de la Societat Econòmica d'Amics del País. En l'arrencada de la fàbrica Francesc Labelle de Nancy va ser cridat per muntar i plantar una fàbrica de cotó en el barri del Mercadal. Tornarem a trobar la nis-saga dels Planas quan parlem de la foneria, que en realitat neix per les necessitats mecàniques de la fàbrica tèxtil. Veurem així el recorregut del tèxtil a la metal·lúrgia i de l'Esquirol a Barcelona, passant per Girona.

3.- La fàbrica de Pau Bosch, Can Barrau del carrer Nou. Pau Bosch Moré era originari de Cervià de Ter i establí, el 1844, la seva fàbrica al Mercadal. Es casà amb Teresa Barrau Esplugas. Pau Bosch morí el 2 d'agost de 1849. La seva vídua es casaria en segones núpcies amb Laureà Figuerola, raó per la qual Figuerola té un mausoleu al cementiri de Girona, on és enterrat. Josep Oriol Barrau Esplugas, germà de la vídua de Pau Bosch, es feu càrrec de la direcció de la fàbrica. Josep Oriol Barrau Esplugas «[...] esdevingué un dels personatges més actius en la vida comercial de la Girona del segle XIX» segons Josep Clara. Barrau fou, el 1861, fundador de la fàbrica de gas i fou també membre del consell d'administració del Banc d'Espanya i del Banc de Girona. L'any 1889 es va produir el tancament de can Barrau i els terrenys que ocupava al Mercadal de Girona van ser adquirits per Cristòfol Gröber. L'any 1845 tenia seixanta-cinc operaris, vuitanta el 1853, seixanta-set el 1857, cent vint-i-vuit el 1861 i seixanta-dos el 1876, quan esdevingué la societat Bar-

rau, Llimona i Flaquer. Podem assenyalar aquí que Antoni Barrau Esplugas, un altre germà, esdevingué soci de la foneria Planas.

4.- La fàbrica de Barrau i Cia. La deficient il.luminació de la ciutat i les necessitats de les noves fàbriques del Mercadal porten Josep Oriol Barrau a crear l'any 1861 la nova societat Barrau i Cia. i a construir la fàbrica de gas el 1861, en la qual serien socis Joan Planas Fàbrega i Joan Planas Castañer. L'any 1872 en van sortir els Planas i hi va entrar Fortunat Balarí i Regàs. Però no trigarien gaire els Planas a neutralitzar la fàbrica de gas amb la seva incursió en el terreny de la indústria elèctrica, que complementaria amb èxit l'altíssima especialització de la foneria Planas.

5.- El convent de St Francesc i La Gerundense (1842-1973)

L'any 1840 Joan Carbó, de Calonge i veí de Cassà de la Selva, va adquirir el convent de Sant Francesc, horts i església. El 10 de maig de 1840 es va constituir la raó Carbó i Cia. en la qual participaven Joan Carbó, Mariano Vicens, hisendat de Solius; Pau Bosch, comerciant de Barcelona, i Joan Planas Fàbrega, fabricant de Girona. En aquest punt es barreja la lluita pel pam de terra, alliberada per la desamortització, i pel pam d'aigua, condició indispensable per moure la maquinària de les noves fàbriques del Mercadal. En el context de la desamortització hi ha l'arribada, el 1853, de Pietro Nicolazzi, que compra part del convent i estableix les bases de l'Hotel Peninsu-

lar. L'obertura del carrer del Progrés es va lligar amb la societat Carbó i Cia., beneficiaris de la compra del convent de Sant Francesc, i que obtindria més força hidràulica de Felipe Flores si començaven la urbanització del carrer i de la travessia corresponent. Joan Planas, a qui ja hem trobat des de 1823 amb la seva fàbrica, esdevé el 6 de febrer de 1842 arrendatari-proprietari de dos trossos del convent i es fa amb un pam quadrat d'aigua, que sumaria a d'altres per garantir la força hidràulica requerida. Mentrestant, el 4 de maig de 1842, Carbó, Bosch i Vicens obtingueren un terç cadascun de la part restant. És ara (1844) quan Pau Bosch, de qui ja hem parlat, estableix la seva fàbrica.

Felipe Flores, sastre de Girona, i Miquel Armengol havien obtingut diverses concessions d'aigua i el pastim i van començar a negociar el desplegament del nou urbanisme «gòtic» del Mercadal amb Carbó i Cia. Aigua i terrenys eren objecte de bescanvi. Felipe Flores, amb la titularitat de la Sèquia i els edificis del Molí de Baix i l'hort del Molí de Dalt, va constituir el 2 d'abril de 1842 la societat Oliva, Flores i Cia. Eren socis Vicente Oliva, impressor de Girona; Felipe Flores, mestre sastre de Girona amb delegació a Figueres; Fèlix Pagès; Ambrosio Sormany, un comerciant italià, veí de Girona amb dues botigues de quincalleria als Arcs d'Esparters, i Miquel Armengol, de Girona. També ho eren Bonaventura Sans, Manuel Díaz i Francesc Moy, de Figueres; i Gaspar Leonard, Pau Soler i Oliveras i Alban, de Barcelona. Naixia així una important fàbrica de paper continu al cor mateix del Mercadal de Girona.

La societat va anar canviant de nom: Oliva i Cia. (1842), La Gerundense (1843), fins que l'any 1882 hi van entrar, executant els deutes que La Gerundense tenia contrets, el comerciant de Girona, natural de Torroella de Montgrí, Joaquim Massaguer i Vidal i el seu gendre, Joaquim Salieta Suñer. És quan el 1882 esdevé Massaguer e hijos y Salieta, Massaguer hermanos y Salieta (1888), Salieta i Cia. (1896). L'any 1895 Ignasi Sala i Massaguer, nebot de Joaquim Massaguer i Vidal, havia comprat la societat, on seguiria com a soci Joan Salieta Suñer. Aquest i la seva esposa, una filla de Joaquim Massaguer i Vidal, tingueren una filla, Lluïsa Salieta i Massaguer, que es casà amb Josep Bertran i Robert; el seu fill Joan Bertran i Salieta és qui donaria peu el 1928 a la constitució de la societat Sala i Bertran.

Joaquim Massaguer i Vidal tenia una fleca a l'antic convent de Sant Francesc, una fàbrica de fideus (1856) al número vuit de la plaça de Sant Pere, va ser un negociant i retratista, fabricant, alcalde i diputat. Va ocupar l'alcaldia de Girona del 12 de febrer de 1869 al 21 de febrer de 1872. Josep Clara, en els perfils dels alcaldes del sexenni revolucionari, en remarca el paper en la introducció del sistema mètric decimal, la plantació de l'arbre de la Llibertat a la plaça de les Cols, l'impuls de la restauració dels estudis universitaris a Girona i la instal·lació de la columna d'homenatge a la Constitució de 1869, sotmesa des del seu emplaçament inicial a la plaça de la Independència, a una itinerància inacabable i una mica vergonyant.

6.- Els Planas, de l'Esquirol a Barcelona, passant per Girona.

Situats a finals del segle XVIII a Santa Maria de Corcó, els Planas, després del casament d'Antoni Planas Monteis amb Raimunda Fàbrega, d'Olot, filla de paraire i traginer, van llogar la seva fàbrica del Esquirol i van decidir instal·lar-se l'any 1823 a Girona. El fill, Joan Planas Fàbrega, es va casar amb Maria Castañer i Torroella, d'Olot, residien al barri del Mercadal de Girona i el 1842 entraren a la societat Carbó i Cia. El fill d'aquest matrimoni, Joan Planas i Castañer, va cursar estudis a París i a Ais de Provença, i es va casar amb Sabina Escubós, d'Olot, que tenia un germà fabricant emparentat amb els Girona, una poderosa família barcelonina.

Les germanes de Joan Planas Castañer ens aproximen a una política d'aliances molt significativa: Maria es casà amb Feliu Duran, Raimunda, amb Jaume Regordosa Bausili, Rosa, amb Mus Regordosa Bausili, Mercè, amb Narcís Clavell i Isern, fabricant de Mataró i soci d'una de les fàbriques de Salt. Els Regordosa eren una família remarkable i notable de fabricants de Manresa i de Sants.

Joan Planas Castañer va constituir el 15 d'abril de 1857 la societat Planas, Junoy, Barné i Cia., per a la fabricació d'eines mecàniques i molt ràpidament de turbines Fontaine i més endavant alternadors Ganz. El mapa de les turbines Planas, venudes i instal·lades a tot Espanya, i el de les dinamos i alternadors que ha documentat i dibuixat el professor Jordi Nadal Oller, són segurament la imatge més potent i més remarkable de la industrialització gironina del segle XIX.

Els socis eren Joan Planas Castañer; Joan Junoy Gelbert ,de Barcelona; Joan Barné, de Camprodon; Antoni Barrau, de Barcelona, a qui hem esmentat per la seva condició de germà de Teresa Barrau Esplugas i de Josep Oriol; Pere Capdevila, fill de Barcelona, i Ferran Pou. El 1858 sortí Joan Junoy i entrà Manuel Junoy i Massana. La mort de Joan Barné transformà la societat el 1862 en Planas, Junoy i Cia. que esdevindria, el 28 d'agost de 1878, simplement Planas i Cia. (n'eren socis Joan Planas Castañer, Magdalena Buñol, esposa d'Antoni Barrau i més tard (1878) esposa de Josep Llimona; Narcís Barguñà, Josep Torrellas, Josep Casadevall, Narcís Clavell, Narcís Farró, Josep Claret, Joan Capdevila, Marian Arnau, Matilde Vicent i Joan Porredon, que amb Josep Claret eren propietaris de la foneria gironina La Palma, que d'aquesta manera s'integrà en el grup Planas.

Joan Planas Castañer, sempre arrelat al Mercadal, es va fer construir una casa al carrer Nou, al número quatre, projectada per Martí Sureda i Deulovol, que ara ha quedat molt desfigurada.

L'any 1883 va morir Joan Planas Castañer i es va constituir, el 1884, la societat Planas, Flaquer i Cia. (que tenia com a socis Antoni Planas i Escubós, Alfons Flaquer, Josep Torrellas, Joan Barrau i Buñol, Joan Porredon, Lúcia Bosacoma, vídua de Josep Claret, Narcís Clavell, Josep Casadevall, Matilde Vicent, Narcís Farró, Mus Regordosa, Joaquim M. Iglesias i Josep August i Mestres).

Mus Regordosa Bausili s'havia casat amb Rosa Planas Castañer, tia del nou líder de la societat, Antoni Pla-

nas Escubós. Els Regordosa-Planas van tenir cinc fills. Tres noies i dos nois. Les tres noies es van casar amb els seus cosins Planas Escubós. Antoni, amb Consol; Albert amb Pilar i Joan amb Conchita. Tres Planas Escubós es van casar amb tres Regordosa Planas.

Les ramificacions amb famílies de l'alta burgesia industrial barcelonina són evidentment molt més extenses i van determinar un decantament cada cop més accentuat cap a la vida de la capital. Malgrat que Joan Planas Escubós va ser regidor de l'Ajuntament el 1903, hi va renunciar perquè es va traslladar amb la seva esposa a viure a Madrid per representar a la capital els interessos de la companyia.

Els productes de la foneria Planas de Girona van brillar amb llum pròpia, mai més ben dit, a l'Exposició de Barcelona de 1888. Però l'èxit començava a amagar les primeres dificultats, marcades per l'emergència de noves companyies més potents i que li feren la competència en el mercat i que acabaren, com la casa Siemens, ocupant l'espai dels Planas.

L'any 1908 es va produir a Girona el daltabaix ciutadà del trasllat de la fàbrica a Barcelona i l'any 1918 es va dissoldre la societat que des de 1906 es denominava Construcciones mecánicas y eléctricas.

7.- La fàbrica Grober

La fàbrica Grober, aquella estructura marxista del carrer Nou en paraules de Pla, es va instal·lar, com sabem, en els terrenys de la fàbrica Barrau quan va tancar i ampliarà els seus locals amb l'espai que fins el 1908 havien

ocupat els tallers de la foneria Planas, Flaquer i Companyia. Grober, doncs, esdevindria al costat de La Gerundense, convertida en Sala y Bertran, una de les dues fàbriques del Mercadal que traspasaren el llindar de la Guerra Civil.

Un italià, Cristòfol Grober, decidí instal·lar-se després de l'Exposició de Barcelona al Mercadal de Girona. Ho feu en els terrenys de l'antiga tèxtil Barrau, en un procés d'adaptació que duraria de 1888 a 1890. La nova fàbrica es va inaugurar l'any 1890 i va esdevenir Grober i Cia., societat en comandita el 4 de març de 1892.

N'eren socis Cristòfol Grober Viotti, Étienne Marie Irenée Brun Barredon, de Lió, Narcís Barrera, del comerç de Barcelona i Ramon Rodríguez, del comerç de Barcelona.

Només cinc anys més tard, el 27 d'octubre de 1895, la societat obrí també una fàbrica a Bescanó.

El 18 de setembre de 1902 integraven la societat Cristòfol Grober Viotti, Narcís Barrera, Joan Grober Encio i Lluís Jury Billaud, de Saint-Chamond; el 1904 la mort de Narcís Barrera va significar la seva substitució per Ramon Cabrera Barrera fins que el 1908 Ramon Cabrera va vendre la seva part a Adolf Grober Viotti, germà del fundador. L'any 1914 va sortir Lluís Jury i es completà la concentració familiar amb l'entrada d'Elisa Cardol Sormano (esposa del fundador) i Enric Grober Encio, un altre cosí de Cristòfol Grober. L'any 1919 es creà una societat anònima en la qual participaren els germans Cristòfol Grober Viotti (el fundador) i el seu germà Adolf, Elisa Cardol, esposa del fundador, els cosins Joan i Enric

Grober Encio, i els germans Emili, Joan i Carles Portabella Barrera. La raó social es traslladà a Barcelona, però la fàbrica seguiria a Girona fins els anys setanta, cada cop més en mans de la família Portabella i Borrel Portabella. La fàbrica de Girona fou enderrocada l'any 1978 després d'una operació immobiliària en què va intervenir finançant-la el Banc Industrial dels Pirineus.

Les dades de 1914 sobre el nombre de treballadors de la fàbrica són espectaculars si les posem en relació amb els habitants de la ciutat en el mateix moment. A la Grober hi treballaven nou-centes vint-i-nou dones, cent vint-i-tres homes, trenta-dos homes joves i setze nens fent un total de mil cent treballadors.

L'incendi de la fàbrica el 4 de febrer de 1939, abans de l'ocupació de la ciutat per les tropes franquistes, la ràpida reconstrucció i l'aparició de noves polítiques en matèria de relacions laborals, amb un sentit més paternalista, han estat ponderades per Josep Clara, que és un bon coneixedor dels diversos camins d'aquesta empresa clau dels inicis del segle XX a la ciutat de Girona.

Els comerciants i botiguers

El gran tema en aquest àmbit, i encara enmig de les boires, és la distinció entre un grup de comerciants actius en diversos camps: estancs, compra de crèdits de guerra, activitats d'hostaleria, companyies de substitució de quintes, companyies dedicades al transport de viatgers, activitat financera i bancària, compra de cases i terres a béns nacionals i inversions industrials i el gruix d'un teixit es-

micolat de botiguers que acabarien sent un element distintiu de la vida de la ciutat i que en graus diversos s'apuntarien a la filosofia de la modernització.

Un cas paradigmàtic per la seva singularitat seria la botiga de les voltes de la Rambla de Dolors Solana, la merceria-perfumeria Emperatriz, que va decidir de decorar l'enguixat de la volta corresponent sota els arcs de la Rambla, davant de la botiga, amb un plànol de la ciutat de París. Una visió cosmopolita des del comerç local.

Però per les dades que tenim fins ara, ens costa de desxifrar la frontera entre la proliferació de «botigues» (Girona, ciutat de botiguers, amb paraules de Joan Puigbert) i els negocis i comerços capaços de generar un capital propici a buscar nous camins també en la indústria.

Convé, però, que no deixem passar l'oportunitat de buscar el perfil d'aquest comerç local, del formigueig dels mercats dels dissabtes: sabem que a mitjan segle XIX havia obert la Llibreria Franquet, el 1879 va obrir la llibreria San José, després Geli, al carrer de l'Argenteria i el 1904, la llibreria Pla Dalmau, primer a la plaça de l'Oli i després a la Rambla. Atinadament, el professor Joaquim M. Puigvert em feia observar que la transformació en indústria de la impremta Dalmau, Carles, Pla S.A. ens proporciona per la pràctica totalitat del segle XX la possibilitat d'un mapa equivalent al de la Foneria Planas, dibuixant el nivell de difusió i abast de l'editorial gironina a tot Espanya.

L'any 1860, primer a les voltes d'Esparters i després al carrer d'Abeuradors, va obrir botiga el senyor José Bonet, i sabem que la seva filla, Carme Bonet, es casà amb Manuel Pujadas, donant lloc als Magatzems Pujadas, que el

1960 van promoure una publicació per celebrar-ne el centenari.

A la plaça del Marquès de Camps el 1878 s'hi havia instal·lat la fàbrica de sabons de la família Bachs i pocs anys més tard en aquest indret, autèntica cruïlla de camins, hi trobem la botiga de grans de la família Coromina, la fàbrica de pastes de la família Pons, la fàbrica de fideus de la família Boixa, els magatzems de cereals de Conxa Riera, el magatzem de vins Riera Monegal, la barberia Sitges, la ferreteria Magaldi i el cafè Novedades. Ens en dona notícia la publicació del colmado Busquets, escrita per Jordi Vilamitjana, que des del 1907 i per compra de l'adrogueria de Benet Massot per part de Teresa Norat Turbau, vídua de Jaume Busquets, inicia una tradició centenària. Can Busquets vivia amb el garatge Adroher, la fàbrica de gasoses La Gremial i el despatx i magatzem del senyor Josep Ensesa.

Mònica Bosch ha esmentat l'arribada de Vicenç Pijaume des de Ruplà a la Rambla de la Llibertat (1875), l'establiment de l'òptica Solà a la Rambla (1882), l'arribada de Ramon Boix i Costa de Banyoles, llauner a les Ballesteries (1885), l'establiment de la sabateria Baró des de Sant Jordi Desvalls el 1893 al carrer de Fontanilles i el 1909 a la plaça del Gra. L'obertura de cal Rei a les voltes de la Rambla el 1894 i al carrer Nou el 1929. També parla de l'arribada des de Lladó d'un rellotger, en Pere Petit (1898) amb establiment primer a la Cort Reial i després a l'Argenteria.

Finalment hem d'esmentar com en el primer terç del segle XX va irrompre la moda de la renovació de boti-

gues i aparadors i la vinculació d'aquest canvi amb arquitectes i dissenyadors-decoradors de prestigi. Recordem que Rafael Masó i Valentí va arreglar la farmàcia Masó per al seu germà (1908), que més endavant esdevindria la Farmàcia Sagner, amb una modificació de la façana feta per l'arquitecte Joan Roca Pinet. El mateix Masó va arreglar la botiga d'Adroher germans (1915-1916) i la sabateria del carrer de les Ballesteries el 1925-1926. Entre 1926 i 1929 en Francesc Puig va decorar la confiteria Emili Puig amb elements decoratius de la seralleria Cadenes, i l'any 1934 Joan Puig va fer una intervenció Art Déco a la botiga de queviures de la rambla de la Llibertat. Josep M. Busquets va remodelar la Fleca Boix (1934) i la fleca Oriell (1940), mentre que també en la dècada dels anys trenta Josep Colomer i Francesc Gallostra, que trobarem també al capdavant de la Fira Agrícola i Comercial, van intervenir a la perruqueria Roig de la plaça del Vi (1932), a la perruqueria Sitges de la plaça del Marquès de Camps (1934), a la botiga de fotografia Barber de la Rambla i a la pastisseria Pratdesava a la plaça del Vi (1934).

En un apèndix he posat el conjunt de botigues a les quals la Cambra de Comerç ha reconegut una antiguitat i tradició. Només la nòmina, que evidentment no és de cap de les maneres exhaustiva ja ens permet de fer-nos una idea del gruix i la densitat i l'evolució variable que ha fet a la ciutat el sector del comerç en el període que tractem d'analitzar.

La vida social de la ciutat

Un mirall de la societat gironina el podem trobar en l'articulació de la vida social, les entitats de lleure, els teatres, l'oferta renovada del Teatre Municipal des de la seva remodelació i ampliació (29 d'octubre de 1860, data en què l'activitat teatral retornà des de l'Odeon al Teatre Municipal) un cop ensorrada en el mateix solar de l'Ajuntament la capella de Sant Miquel. Una sola referència ens atorga el perfil d'una societat contradictòria; la Junta para socorrer la miseria convocava una «Suscripción para socorrer las clases indigentes» i només repassant la llista de les aportacions publicada al *Suplemento de El Postillón* del divendres 31 de març de 1854 (el núm. 7077) hi trobem noms de fabricants (Josep Barrau, Joan Planas i el director de La Gerundense, amb una aportació de cent rals de *vellón*), comerciants com Francisco Bosqui o Ambrosio Sormany amb una modesta aportació de vint rals, els hisendats com Francisco de Batlle, amb cent vint rals o l'exhibició de poder i presència social de l'Església (el M.I Vicari General, dos-cents rals; el secretari de cambra, dos-cents rals i la Comunitat de beneficiats de la Catedral, tres-cents vint rals).

El Teatre i les societats teatrals, els balls en alguns establiments, els cafès (vuit en l'època de la *Guia* de Sebastian Pereanton), tan ponderats per Pla, aglutinaven la vida social més pública. Un esment especial mereix el cafè Vila de la Plaça de la Constitució, que marcava la vida de la ciutat no gaire lluny de la tertúlia més famosa de la ciutat, la de la Cova de can Viñas.

Al costat d'aquest esbarjo més públic, algun sector de la societat gironina, molt probablement associat als grups dels quals hem estat parlant, trobava repòs, refugi o distracció al Casino o al Liceo Gerundense. Del Liceo en coneixem, gràcies a l'Arxiu Municipal de Girona, els reglaments de 1850 (impremta de la Viuda e hijos de Figaró, amb establiment al carrer de les Ballesteries) i de 1882 (Imprenta de Manuel Llach, amb establiment al carrer de les Ferreries Velles, núm. 5). D'aquests dos reglaments i alguna informació addicional en podem desprendre la composició de les juntes i la característica de l'extracció social dels seus membres: Joaquín de Cors Guinard, José de Burgués, Joaquín de Pastors, Melchor Baró, Prudencio Naya, Joaquín de Pol, Narciso Martí y Serra, Gaspar Torroella i Tomàs Roure, per la junta de 1850 i per la de 1882 Juan Bautista Palacio, Blas Rodríguez, Enrique Grahit, José Campla, Miguel Pujol, Juan Serrat, Domingo Madrenas, José Vila i José Puig. Podem afegir-hi: Ramon Grau Mercader, José Gibert, Climent Botet, José Felipe Moy, Francisco Grau Brusar, Ambrosio Sormany, Narciso de Prat i José Rexach Mundet.

La promoció de l'activitat comercial. De l'Exposició Regional de 1877 a la Fira Comercial i Agrícola dels temps republicans.

Precisament en els baixos del Liceo Gerundense, a l'antic Hotel del Centro, l'any 1877, el Centro industrial y mercantil de Gerona va convocar per Fires la I Exposición Regional de Gerona. Hi havia, doncs, una certa cons-

ciència de promoure i impulsar el progrés i la constatació d'una certa especificitat econòmica de Girona i de la seva província. L'èxit de la convocatòria va ser remarcable i se'n va fer ressó la *Revista de literatura, ciencias y artes, órgano de la Asociación Literaria de Gerona* (Girona, T. I, 1876-1877, a la impremta de l'Hospici Provincial), més popularment coneguda com la *Revista de Gerona*, que hi va dedicar un article de Joaquim de Espona «La Exposición Regional Gerundense» (p. 456-463) i que va publicar la relació de Premios concedidos en la Exposición Regional Gerundense (p. 478-482), tot i advertir que «Aun cuando la materia pudiera aparecer un tanto agena a las condiciones de la Revista, nos complacemos en publicar en otro lugar de este número la nómina de los individuos premiados en la exposición regional que acaba de celebrarse por vez primera en nuestra ciudad, deseosos de contribuir por nuestra parte a cuanto tienda al desarrollo moral y material de nuestra provincia...» (p. 483).

Més de cinquanta anys més tard tancaria, amb un indubtable sentit de modernitat i oportunitat, aquesta etapa anterior a la Guerra Civil i com a mostra de confluència de polítiques i sensibilitats en la Girona republicana la Fira Comercial de Girona, que fou convocada com una iniciativa privada l'any 1932 com a I Fira Comercial (director, Lluís Bota i Vila, i directors artístics i dissenyadors, Josep Colomer i en Francesc Gallostra, els quals van rebre els bons auspicis del regidor Ermengol Vilardell). La II Fira comercial i agrícola ja va ser convocada amb el patrocini de l'Ajuntament i la III i la IV, corresponents a 1934 i 1935, van tenir un Comitè Executiu presidit pel

regidor regionalista Estanislau Aragó Turon, amb presència de les diverses orientacions polítiques de l'Ajuntament, com ho mostra la participació del regidor republicà Darius Rahola. L'Ajuntament promovia i s'hi vinculaven tots els organismes del teixit econòmic i empresarial de la ciutat, entre d'altres Josep M. Colomer, de l'Atracció de Forasters, i Emili Triadú, president del Foment del Turisme; Josep Colomer i Francesc Gallostra es mantien com a membres de la Comissió d'ornamentació i construcció i en realitat foren ells qui li donaren una personalitat molt específica amb un disseny dels estands i de la publicitat d'una indiscutible modernitat. Modernitat i ambició, transversalitat i col·laboració, convivència, tot va saltar pels aires amb la Guerra Civil i el franquisme. Trigarien molts anys a refer-se les sensibilitats artístiques que durant les primeres dècades del franquisme es lliuraren a una estètica carrinclona i a una temàtica de fervor patriòtic i religiós, trampejades amb dificultats per alguns artistes com Antoni Varés, que feren una adaptació crítica i eclèctica a la nova estètica imposada. Sens dubte la gran aturada va repercutir també, si us plau i per força, per la penúria de mitjans i de productes, en la pròpia imatge i estructura del sector comercial, que tractava de sobreviure i de recuperar el somriure perdut.

La relació d'establiments que un any darrere l'altre va anar premiant la Cambra de comerç, indústria i navegació de Girona ens parlen del valor de la continuïtat, dels establiments de llarga trajectòria, però no ens parlen dels establiments que havien tancat. Es tracta d'un teixit variat i riquíssim d'establiments que per raons econòmiques, so-

cials o simplement per la mateixa evolució de la tecnologia van acabar desapareixent de la geografia gironina, malgrat que en el seu moment històric van marcar amb empremta singular la vida de la ciutat. Només caldria comparar la *Guia* de Pereanton Ruiz de 1862 i les que successivament va anar publicant des de 1911 la impremta Dalmau, Carles i Cia.: *Guía de Gerona y su provincia, artística, descriptiva, burocrática, comercial e industrial*. La «Gerona plena de valor y harta de sufrimientos» de 1862, tenia «depósito de sanguijuelas» a la Cort Reial, dipòsit de vins i aiguardents francs de drets, les fàbriques que hem esmentat, i les dependències de l'administració provincial en edificis desamortitzats, i la variadíssima oferta comercial de la cita que hem fet al començament. Sense oblidar les pedreres dels afores de la ciutat, on treballaven, diu la *Guia*, més de dues-centes cinquanta persones.

La *Guía* de 1911 ens presenta una ciutat i una societat més sofisticades, on han arribat els banquers Monsalvatge, d'Olot, ha obert la fàbrica Omedes de ciment, la foneria de Tomàs Solés, Valls i Cia., la fàbrica de farines La Montserrat de José Ensesa i Cia., la foneria de Vila i Cia., magatzems de vins, fàbriques i destil·leries d'aiguardents, magatzems de grans i de vins i tota una panòplia d'establiments que ens acosten a la Girona del llibre d'en Josep Pla. I no oblidem l'establiment de la Caixa de Pensions, que havia obert l'any 1909.

APÈNDIX

A tall de recopilació i per tal de documentar l'estructura i l'evolució del sector comercial i industrial de Girona, facilitem aquí referències obtingudes de treballs monogràfics amb dades rellevants per a l'enfocament i la temàtica d'aquesta conferència. Algun dels noms que apareixen en aquestes relacions ens remetent d'una manera o altra al cos del text de la conferència i a algun dels interrogants que hem tractat de resoldre. La informació recollida és molt sintètica, però significativa.

L'ANTIGUITAT DEL COMERÇ GIRONÍ ACREDITADA PER LA CAMBRA DE COMERÇ, dades extretes del llibre, ARAGÓ MASÓ, NARCÍS-JORDI I MIRAMBELL BELLOC, ENRIC: *Història fotogràfica dels oficis I dels establiments. Arrels empresarials gironines*. Girona, Cambra de comerç de Girona- El Punt Avui, 2004.

1790 PEACOCK

1841 LLIBRERIA FRANQUET

1848 CASINIO GERUNDENSE

1852 CÀNOVAS

1857 PERE CADENAS

1859 HOTEL PENINSULAR

1860 JOSEP BONET, A PARTIR DE 1878 MAGATZEMS PUJADAS.

1864 CALÇATS MALARET

1867 UNAL FOTÒGRAF

1871 CALÇATS FARRÓ

1876 SINGER

1879 VICENÇ MARTÍ ROTLLAN

1880 MAGATZEMS LLENS; LLIBRERIA GELI

1882 ÒPTICA SOLÀ

1884 CASA ORIOL CARBÓ; CASA LLOPART

1885 RAMON BOIX; FLECA COMAS
1886 FERRETERIA PUIG
1889 PERE QUERA; CALÇATS BES; CONFECCIONS BABOT
1890 CASA BOUÉ; CURTITS FERRER; CASA COLOMER
1892 FUSTES FARRERAS (FARRERAS NADAL); FRUITES MASÓ; PA-
PERERIA JORDÀ
1894 CAL REI
1895 CASA TEIXIDOR, CAN PIJAUME
1897 VINS PAGÈS; CALÇATS AVELLÍ
1898 PASTISSERIA CASTELLÓ
1900 FUNERÀRIA POCH; FUSTERIA GUIXERAS; RELLOTGERIA
PERE PETIT; FARMÀCIA MURTRA; FONDA BRONSIOMS.
1901 FRANCISCO J. ALBERCH
1904 JOGUINES PERICH
1905 NOVETATS MASSOT; FONDA PERICH; LLIBRERIA PLA DAL-
MAU; BELLSOLÀ; BOUTIQUE PRAT;
1906 MAGATZEMS PUIG GIRALT
1907 SUPERMERCAT BUSQUETS
1908 FUSTES COLL VIADER
1909 LA CAIXA; COLMADO VALLMAJOR
1911 EL FARO; CARLES FALCÓ ADROHER GERMANS; FRUITES VILA
1914 CALÇATS GIBERT
1920 TEISA; CAFÈ DEL COLISEO IMPERIAL
1921 SIQUÉS
1924 INDUSTRIAL GINÈS
1925 CAFÈ GRAN-VIA
1926 MARBRES SAGRERA
1930 FLECA PONS; PERFUMERIA TORROELLA
1933 OPTIMUS
1935 CAMISERIA ARXER; CASA MASCORT; CONFITERIA FAURE.

BIBLIOGRAFIA

ALBERCH, R. [et al.]. *Girona al segle XIX*. Girona: Gòthia, 1978.

ARAGÓ, N.J.; MIRAMBELL, E. *Història fotogràfica dels oficis i dels establiments. Arrels empresarials gironines*. Girona: Cambra de comerç de Girona - El Punt Avui, 2004.

CASTELLS, R.M. [dir.]. *Botigues, 1870-1940*. Girona: Arxiu Històric de la Demarcació de Girona del Col·legi d'Arquitectes, 1988.

CLARA, J. «De convent a fàbrica. Can Barrau del carrer Nou». A: *Revista de Girona*, 113, 1985, p.24-27.

«La indústria moderna a la Girona del segle XIX. La foneria Planas». A: *Revista de Girona*, 80, 1977, p. 215-222.

«Notes sobre la fàbrica Gròber, 1890-1978». A: *Revista de Girona*, 106, 1984, p.45-56.

MARTÍNEZ, P. *La provincia de Gerona. Datos estadísticos*. Gerona: Imprente de F. Dorca, Sucesor de J. Grases, 1865.

MOLI, M. *La desamortización en la provincia de Gerona, 1835-1854*. Tesi doctoral inèdita. Universitat Autònoma de Barcelona, 1975.

NADAL, J. [dir.]. *Atlas de la industrialización de España, 1750-2000*. Madrid: Fundación BBVA - Ed. Crítica, 2003.

TORTRAS, M. *Els Planas de Girona. Història d'una família que de la propietat rural passà a la gran empresa al segle XIX*. Vic: Ed. Diac, 2003.